

SIRAHARMANLAR ÇİFTLİK MEZARI: BULUNTULARI VE ÖZGÜN MİMARİSİ İLE
APHRODISIAS NEKROPOLÜ MEZAR TİPOLOJİSİNE YENİ BİR KATKI

*THE SIRAHARMANLAR FARM NECROPOLIS: A NEW CONTRIBUTION TO THE GRAVE
TYPOLOGY OF THE APHRODISIAS NECROPOLIS, ITS FOUNDATION AND UNIQUE
ARCHITECTURE*

M. UMUT DOĞAN* ÜNAL AKKEMİK** ÜNAL DEMİRER*** NURGÜL DEMİRTAŞ****

Öz: Aphrodisias Batı nekropol alanı içinde ortaya çıkarılan bir hipoje mezar ve onun üstünde yer alan büyük bir yapı son derece ilginç bir mimari bütünlük oluşturmaktadır. Kuzey-güney yönünde uzanan hipoje mezara giriş, yer altına doğru uzanan taş merdivenlerle sağlanıyordu. Üç galeriden oluşan mezar odası tümüyle ana toprağın oyulmasıyla oluşturulmuştur. Mezar odası içinde ele geçen arkeolojik bulgular mezarın ilk defa MS I. yüzyılda oluşturulduğu ortaya koymuştur. MS II. ve III. yüzyıllarda da kullanılan hipoje mezara Geç Antik Çağ'da da (MS VI-VII. yüzyıl) gömü yapıldığı anlaşılmaktadır. Hipoje mezarın üstünde yer alan taş temelli ve kerpiç duvarlı büyük binanın ise MS IV. yüzyılda ve V. yüzyılın başlarında kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bina'nın güney cephesinde yer alan sundurma içinde, MS III. yüzyıla tarihlenen iki mermer lahde ait parçalar tespit edilmiştir. Bina altında yer alan iki hipoje mezarın girişi de güney cephedeki sundurma içinde bulunmaktadır. Binayı oluşturan odalarda ele geçen bulgular, yapının bir çiftlik binası olduğunu düşündürmektedir. Siraharmanlar Mevkii'nde ortaya çıkarılan bu hipoje mezar ve onunla mimari bir bütünlük gösteren çiftlik binası antik dünyada eşine az rastlanır bir örnektir. Özel bir aileye ait bir çiftlik yapısı ve onun altında yer alan hipoje mezar yapısı ile bu yapı kompleksi literatürde yeni bir isimle anılmalıdır: Çiftlik-Mezar yapı grubu.

Anahtar Kelimeler: Aphrodisias Batı Nekropolü • Hipoje Mezar • Antik Çiftlik Binası • Roma Dönemi

Abstract: A new hypogeum grave was excavated in the area of the Aphrodisias West Necropolis and a great construction on it constitutes a very interesting architectural structure. The entrance to the hypogeum grave, orientated north-south was provided by stone stairs extending underground. The grave chamber, comprising three galleries had completely been built through excavating the soil. Archaeological finds from the grave room were dated to the Ist century A.D. and it was repeatedly used in the IInd and IIIrd centuries A.D. The finds indicate new burials were interred in the Necropolis in the Late Antique Period (VIth-VIIth centuries A.D.). It was found that this great construction with mud walls and a stone base on the hypogeum grave was used during the IVth-Vth centuries A.D. Some pieces belonging to two marble sarcophaguses and dated to the IIIrd century A.D. were found within the porch on the south side of the construction. The entrance to both hypogeum graves was under the construction of this porch and the archaeological finds from these rooms lead us suggest it was a farm building. These hypogeum graves and farm building showing an architectural integrity in the Siraharmanlar area and provide a unique example in the ancient world. This unique hypogeum grave and construction complex belongs to a special type of that time which can be described by a new term: the Grave-Farm Construction Group.

Keywords: Aphrodisias West Necropolis • Hypogeum Grave • Antique Farm Building • Roman Period

* Arkeolog, Afrodisyas Müzesi, Karacasu-Aydın. arkmud@gmail.com

** Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi, Orman Botaniği Anabilim Dalı, Bahçeköy-İstanbul. uakkemik@istanbul.edu.tr

*** Yrd. Doç. Dr., MAKÜ, Gölhisar MYO, Mimari Restorasyon Bölümü. demirerunal@gmail.com

**** Dr., demirtas.nurgul@gmail.com

Roma Dönemi'nde¹ Küçük Asya Eyaleti'nin en görkemli kentlerinden biri olan Aphrodisias'ın bu dönemde yoğun bir nüfusu barındırdığı anlaşılmaktadır. Kuşkusuz ki bu kalabalık nüfus oranının oluşmasında MÖ I. yüzyılda başlayan ve bizzat Augustus tarafından desteklendiği anlaşılan kentleşme sürecinin büyük bir payı vardır². Aphrodisias ören yerinin yarım asrı aşan kazı serüveninin ortaya koyduğu anıtsal kent yapıları, Augustus (MÖ 27-MS 14) döneminde başlayan kentleşme sürecinin birkaç yüzyıl sürerek MS II-III. yüzyılda kültürel anlamda bir zirve oluşturduğunu gösterir (Fig. 1)³.

Özellikle mermer yontu üretimine olanak sağlayan kaynaklar ve yakın çevrede sahip olunan bereketli tarım arazileri nedeniyle tercih edilen önemli metropol kentlerden biri olan Aphrodisias'taki hızlı nüfus artışının en önemli kanıtı, geniş bir coğrafi alana yayılan nekropol sahasıdır.

Kentin *polis* kimliği kazandığı MÖ I. yüzyılda⁴ kent dışına çıkan ana caddelerin iki yanında kümelenen nekropol sahasının, zaman içinde hızla büyümüş olduğu ve İmparatorluğun II. ve III. yüzyıllarında şehrin dört bir yanına yayıldığı düşünülmektedir. Kentin etrafında Afrodisyas Müze Müdürlüğü tarafından yapılan kurtarma kazıları kentin nekropol sahasının ne denli geniş olduğunu ortaya koymaktadır. Sistemli kazıların yapılmamış olmasından dolayı kesin sınırları çizilemese de bugüne kadar elde edilen veriler Aphrodisias nekropolünün, kenti çevreleyen surlardan itibaren dört yönde de ortalama 1 km genişliğindeki geniş bir arazi üzerinde yayıldığını göstermektedir⁵.

Aphrodisias nekropolünde bugüne kadar yapılmış olan arkeolojik kazılarda, Roma ve Doğu Roma (Bizans) dönemlerinin farklı evrelerine ait çeşitli mezar tipleri belirlenmiştir. Bunlar arasında en

Fig. 1. Afrodisyas'ın Coğrafi Konumu

¹ Makalenin genel değerlendirme, pişmiş toprak ve cam buluntularının değerlendirmesi M. U. Doğan, ahşap buluntularının değerlendirmesini Prof. Dr. Ü. Akkemik, metal buluntuların değerlendirmesini Yrd. Doç Dr. Ü. Demirer, sikkelerle ilgili bölümü ise Dr. N. Demirtaş hazırlamıştır.

Makalenin yayınlanması konusundaki izin ve destekleri için Afrodisyas Müzesi Müdürü Vekili Yusuf Yılmaz'a ve kazı üyesi Murat Altun'a teşekkür ederiz.

² İmparator Augustus'un Aphrodisias tiyatrosunun kuzey sahne duvarında yer alan "Arşiv yazıtlarından" birinde belirlenen bu ibaresi konusunda bk. Reynolds 1982, 102-103.

³ Kentin Roma dönemi mimarisi için bk. Yıldırım 2008, 35-53.

⁴ Ratté 2008, 7-36.

⁵ Turnbow 2012, 309.

yaygın olanları Roma Dönemi'ne tarihlenen mermer lahitler oluşturur. Kentin, MÖ I. yüzyıldan itibaren başlayan özgün yontu ekolü çerçevesinde Aphrodisias atölyelerinde üretildiği anlaşılan mermer lahitler dışında yöresel taş ve harç malzemeli oda mezarlar, podyumlu/platformlu anıt mezarlar ile yerin altına yapılan ve yüzeye açılan basamaklar yardımıyla inilen hipoje mezarlar sıklıkla rastlanılan gömü tiplerini oluşturmaktadır⁶.

Fig. 2. Kazı Alanının Konumu

2015 yılı içerisinde kentin batı nekropolü sınırları içinde, failleri belirlenemeyen bir kaçak kazı girişimi sonrasında Afrodisyas Müzesi Müdürlüğü'nce müdahale edilerek kurtarma kazısı yapılan bir hipoje mezar yapısı ve mezar üzerinde yer alan bir çiftlik binasından oluşan mimari kompleks, nekropol alanlarındaki yapılaşmalar konusunda son derece ilginç veriler sunmuştur (Fig. 2)⁷.

Sıraharmanlar Hipoje Mezarı

Mezar Mimarisi

Hipoje mezar; üç galerili bir gömü odası ve onun güney yanında yer alan eğimli basamaklara sahip dar bir koridordan oluşur. Yüzeyden mezarın basamaklı koridoruna açılan mezar girişi, dikdörtgen planlı yatay bir açıklıktır. Etrafı düzgün kesilmiş mermer bloklarla sınırlandırılmış olan 0,85 x 0,57 m ölçülerindeki giriş açıklığı, koridorun başlangıç basamağından 0,90 m yüksektedir (Fig. 3).

Fig. 3. Hipoje Mezar Girişi

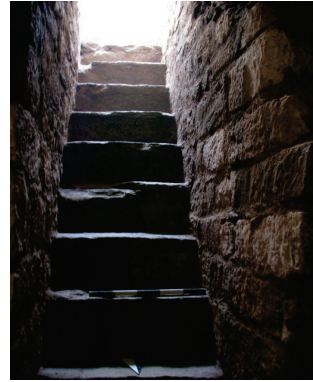

Fig. 4. Hipoje Mezara Girişi Sağlayan Basamaklı Koridor

⁶ Detaylı analiz için bk. Turnbow 2012.

⁷ Aphrodisias Antik Kenti'nin 700 m güneybatısında yer alan kaçak kazı alanı, mülkiyet bilgisi olarak Aydın İli, Karacasu ilçesi, Geyre Mahallesi sınırları içinde yer alan Sıraharmanlar Mevkii'ndeki M21-D-05-D-4 Pafta, 228 Ada ve 37 Parsel numaralı zeytinliktedir. Alan, Afrodisyas Örenyeri Birinci Derece arkeolojik sit alanı içindedir. Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izinleri doğrultusunda 2015 yılında gerçekleştirilen kazılarda Afrodisyas Müzesi'nde görevli Arkeolog M. Umut DOĞAN, Sanat Tarihçisi Murat ALTUN ile Arkeoloji Bölümü lisans öğrencileri Aybüke KEMİK, Durmuş ÖKMEN ve Seher ŞEVİKER görev almıştır. 5 işçi ile yürütülen çalışmalar 25 işgünü sürmüştür. Çiftlik yapısının bazı bölümlerinde ayrıca 2016 yılı içerisinde de kısa süreli bir kazı çalışması yapılmıştır.

Fig. 5. Mezar Odasını Oluşturan Galerilerin Genel Görünümü

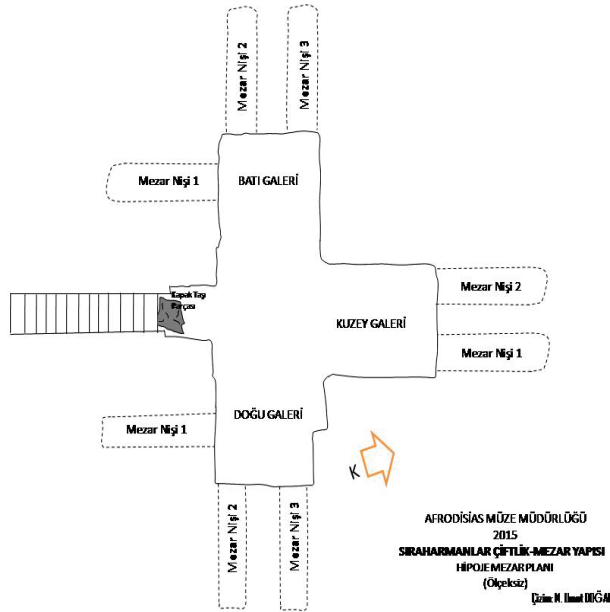

Fig. 6. Hipoje Mezar Planı

sı doğu, batı ve kuzey yönde "ters U" planda açılmış üç galeriden oluşmaktadır (Fig. 5-6).

Ortalama 2,25 m derinliğe ve 2 m genişliğe sahip olan galerilerin mezar odasına bakan iç cephelelerine yatay düzlemde açılmış 8 (sekiz) adet mezar nişi tespit edilmiştir. Bunlardan ikisi girişin hemen karşısında yer alan kuzey galerisinin ana (kuzey) cephesinde yer alır. Girişin sağında yer alan doğu galerisinin ana (doğu) cephesinde iki adet, güney cephesinde ise bir adet gömü nişi vardır. Girişin sol yanında uzanan batı galerisinin de ana (batı) cephesinde iki ve güney cephesinde bir adet gömü nişi tespit edilmiştir. Ana cephelerde ikişer adet olarak tespit edilen gömü nişleri belirli bir aralıkla ve yan yana açılmıştır. Ortalama 0,65 m genişliğinde, 0,85 m yüksekliğinde ve 2,25 m derinliğinde olan ve tabandan 0,15 m yüksekte başlayan mezar nişleri de odanın geneli gibi sert ve milli ana toprağa oyularak yapılmıştır.

Mezar odası içinde ve tarla yüzeyinde dağınık parçalar halinde bulunan mermer bloklar mezarı kapatan kapının parçalarıdır. Parçaların birleştirilmesiyle oluşan kapak bloğu 0,75 x 1,30 m ölçülerindedir. Ölçüleri itibariyle mezar odası ile basamaklı koridor arasındaki boşluğu kapatmaya uygun olmayan bu bloğun, mezarın ana girişini oluşturan yatay açıklığın üstünde durduğu tahmin edilmiştir. Ancak kapak bloğunun bir yüzünde yer alan kenet deliklerinin mezar açıklığını çevreleyen mer-

Giriş açıklığı ile mezar odası arasında yaklaşık 35 derecelik bir eğimle uzanan 12 basamaklı koridor iki yanda duvar ile sınırlandırılmıştır. Basamakların derinliği ortalama 0,22 m, genişliği ise 0,70 m'dir. Basamaklı koridorun açıklıktan itibaren hafif bir eğimle devam eden üst örtüsü, 2,70'inci metreden sonra yarım tonoz şeklini alır. Koridorun tüm mimarisi kabaca işlenmiş yöresel taşlar ve yoğun bir harç katkısı ile inşa edilmiştir (Fig. 4).

Eğimli basamakların ulaştığı mezar odasının tabanı, yüzeyden 4,30 m derindedir. Mezar odası, herhangi bir taş işçiliği kullanılmadan, tümüyle alanın jeolojik formasyonu olan milli ve sert ana toprağın oyulması ile oluşturulmuştur. Mezar oda-

mer bloklarda karşılığının olmaması bloğun, başka bir yapıdan alınarak ikinci kullanım ile bu mekânın giriş açıklığının üstüne konulmuş olduğunu akla getirmektedir.

Mezar Buluntuları

Mezar odası tabanında ya da nişleri içinde *in-situ* durumda tespit edilen buluntu yok denilecek kadar az olmuştur. Mezar iskeletleri dağıtılmış durumda ele geçmiştir. Buna rağmen, titiz bir çalışma ile boşaltılan mezar odası dolgu toprağı içinden ve gömü nişi taban seviyelerinden çok sayıda pt. kandil, bronz sikke, bronz levha parçaları, küçük ahşap parçaları ile iki adet pt. testicik, bir adet pt. *unguentarium*, bir adet pt. sürahi ile bir de pt. kase parçası bulunmuştur. Buluntular arasında dikkat çeken bir başka grubu ise batı ve kuzey galeri nişlerinin hem içinden hem de önündeki alandan ele geçmiş olan demir *strigilis* parçaları oluşturur.

Hipoje mezar içinden elde edilen arkeolojik buluntular, mezarın farklı dönemlerde ve uzun bir süre boyunca kullanıldığına işaret eder niteliktedir.

Hipoje Mezarda Bulunan Kandiller

Buluntular arasında en yoğun grubu oluşturan kandiller hem Aphrodisias'tan hem de antik dünyanın diğer birçok kentinde yapılan kazılardan bilinen formlara sahiptir. Baklava dilimi gövdeli, yüksek kulplu ve uzun, yuvarlak burun formuna sahip kandiller (Fig. 7/a-b)⁸ ile yuvarlak gövde, ok ucu formundaki burun ve plastik biçimli yaprak çizgilere sahip palmet kulba sahip olan kandiller MS I. yüzyıla tarihlenmiştir (Fig. 7/ c-d)⁹.

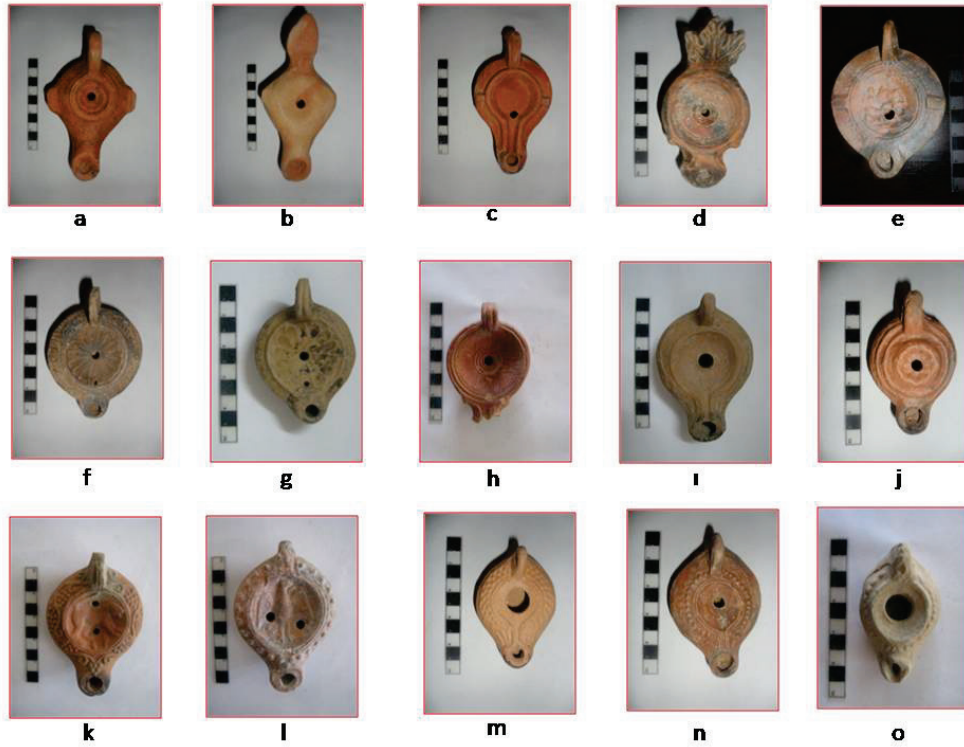

Fig. 7. Hipoje Mezar Kandil Buluntuları

⁸ Hayes 1980, 37, PL. 18/179; Barın 1995, 11, Lev: 3/b.

⁹ Bailey 1980, PL. 2, Q 771; Okunak 2005, Kat. 22, Res. 50; Pastutmaz 2011, 64-65, Res. 16, 19.

Yuvarlak disk biçimli gövdeye sahip, yuvarlak ya da kalp formunda burunlu örnekler ise genel özellikleri ile MS II-III. yüzyıla tarihlenen kandil üretim geleneğinin örnekleridir (Fig. 7/ e-h)¹⁰.

Hipoje Mezar içinde bulunan kandiller arasında bir başka grubu da elips gövdeli ve omuzu nokta bordür süslemeli örnekler oluşturur ve bu grup genel form özellikleri açısından MS V-VII. yüzyıla tarihlenmiştir (Fig 7/ j-o)¹¹.

Hipoje Mezarda Bulunan Cam *Unguentarium*'lar

Mezar dolgusu içinden etütlük nitelikte parçalar halinde bulunan, serbest üfleme tekniği ile üretilmiş yeşil renk astarlı cam *unguentarium*'lar tabla ya da dışa kıvrılmış ağız yapıları, uzun silindirik boyunları ve bir tanesinde görülebilen konik gövde yapısı ile MS I-III. yüzyıllarda Anadolu-Suriye-Kıbrıs çevresinde en çok üretilen formların birer temsilcileridir¹². Form özellikleri açısından benzerlerine Stratonikeia Akdağ Nekropolü¹³, Tahtalı Barajı¹⁴, Sardeis¹⁵ ve İzmir yakınlarındaki kazılardan elde edilen buluntular arasında, Bodrum Müzesi¹⁶, Uşak Arkeoloji Müzesi¹⁷ ile Bergama Müzesi'nin koleksiyonlarında¹⁸ rastlamak mümkündür.

Fig. 8. Hipoje Mezar Cam Buluntuları

Tüm bu karşılaştırmalar, önemli ölçüde kırık almasına rağmen Sırharmanlar Hipoje Mezarı cam buluntularının genel özellikleri açısından MS I. yüzyıl ile MS III. yüzyıl arasına tarihlenebileceğini göstermektedir (Fig. 8).

Hipoje Mezarda Bulunan Seramik Örnekleri

Aşağı doğru sarkan torba biçimli gövdesi ile Orta Anadolu'daki iki merkezde örneklerine rastlanılan daha şişkin gövdeli MS I-II. yüzyıl benzerlerinden¹⁹ biraz daha geç bir tarihe verilmesi gerektiğini düşündüğümüz pt. *unguentarium* (Fig. 9/a), olasılıkla mezar içindeki bir cenaze şöleninden kalmış olan

¹⁰ Evren 1997, 94, Res. 28-29; Özkan – Erkanal 1999, Res. 53-54; Öztürk 2003, Lev. 26c; Pastutmaz 2011, 65-66, Res. 20-21; Yılmaz 2012, 138, Kat. no. 62.

¹¹ Tülay 1991, Res. 12; Tatlıcan *et al.* 1999, Res. 15; Çokay-Kepçe 2005, Kat. no. 4.

¹² Yağcı 1993, 143, 145.

¹³ Civelek 2006, 59.

¹⁴ Özkan – Erkanal 1999, Res. 69.

¹⁵ Von Saldern 1980, 23, Pl. 8/63.

¹⁶ Özet 2000, 87, Res. 49b, Tip IV f-a.

¹⁷ Çakmaklı 2007, 128, Kat. 1-2.

¹⁸ Atıla – Gürler 2009, 26.

¹⁹ Özdemir – Doğanbaş 2011, 152, Res. 4-6; Fırat 2012a, 299, Kat. 3-4, Çiz. 3-4.

Fig. 9. Hipoje Mezar Seramik Buluntular

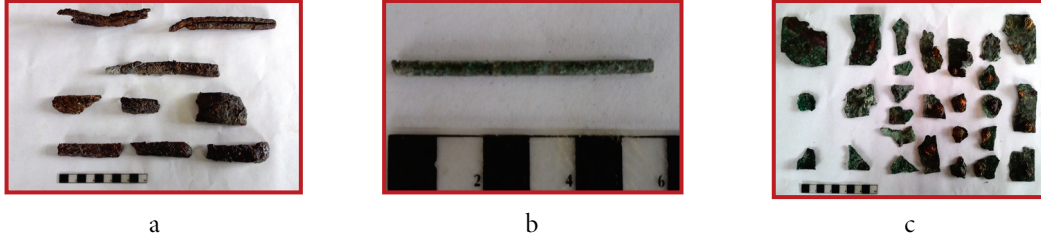

Fig. 10. Hipoje Mezar Metal Buluntu rnekleri

geniş ağızlı pt. pişirme kabı (Fig 9/c)²⁰ ve pt. küçük testi (Fig 9/c)²¹ MS II-III. yüzyıl üretimi buluntulardır.

Hipoje Mezarda Bulunan Metal Objeler

Hipoje mezar, batı galeri nişlerinde ve galeri tabanında, dağılmış ve yüksek düzeyde korozyonlu bir halde ele geçen demir *strigilis*'lerin kesin formları ne yazık ki tanımlanamamıřtır²² (Fig. 10/a). Mezarın erken evresine ait olduğu düşünülen bu bulgular mezar sahipleri arasında sporcular ya da gladyatörler olduğuna işaret etmektedir.

Bulgular arasında bir adet bakır alaşım sonda sapı vardır. Sondalar ağız ve sap Őekillerine göre spatul sonda, kulak sondası, zeytin uçlu sonda benzeri isimlerle tanımlanmaktadır. Doğu galeri tabanında bulunmuş olan bu eserde tanımlayıcı bölümler kırık ve eksiktir (Fig. 10/b)²³.

Oda mezarın çeşitli noktalarında, çok küçük parçalara dağılmış bir Şekilde dolgu toprağına karışmış olarak bulunan bakır alaşım levhalar, üzerlerindeki demir çivi kalıntılarının gösterdiği gibi, mezarlarda sunu olarak bırakılan, içine kişisel eşyalar bırakılan ahşap kutularda (*kista*) kullanılmış apliklere ve bazı örneklerde kutu üzerine perçinlenen dörtgen formlu aynalara aittir²⁴. Aşırı korozyon nedeniyle deformasyon Őiddetli olduğu için form ve işlevleri tam olarak anlaşılamamıştır (Fig. 10/b).

Hipoje mezar içinde oldukça deforme olmuş bir Şekilde ele geçen ve bu yüzden kesin olarak tanımlanması güç olan metal bulgular tür ve işlevleri sayesinde, benzer örneklerle yapılan karşılaştırmalarla MS II-III. yüzyıla tarihlendirilmelidir.

Hipoje Mezarda Bulunan Sikkeler

Sıraharmanlar Hipoje mezarında sekiz adet bronz sikke bulunmuştur. Bunlar MS I. yüzyıl ile VII.

²⁰ Slave 1986, 293, pl. 67/94, 68/106.

²¹ Türktüzün 1991, 41, Res. 1, 5.

²² Künzl 1982, 93, Abb. 73–105, Abb. 84; Atakan 2002, 9, K10–K11.

²³ Deonna 1938, 223, PL. LXXIV. 601, 1–12; Milne 1970, 60, Pl. XIII, 2; Künzl 1982, 13, Fig. 3; 1984, 183–184, Taf. 27, L80–L88; 1996, 2596, Abb. VIII, 15–16; Waldbaum 1983, 108, Pl. 41, 641–642.

²⁴ Dusenbery 1998, 1033, Kat. no. H25-3; S143-22, S159-7, S205-4; Treister 1994, 417, Res. 2, 1-3; Brc 2014, 52, Res. 1, 1-5.

Fig.11. Hipoje Mezar Sikke Buluntuları

yüzyılın ilk yarısı arasındaki geniş bir döneme aittir.

Mezarın batı galerisindeki 2 numaralı ölü nişi tabanında bulunan ve ön yüzünde sağa dönük imparator Nero (?) büstü ve (--- ---OCA--- ---) lejandı, arka yüzünde sola doğru tahtta oturan, elinde asa tutan Iuppiter ile (IVPPITER CVSTOS) lejandı olan sikke MS 54-68 yılları arasına tarihlendirilmiştir (Fig. 11/a).

Hipoje mezar içinde tespit edilen iki adet sikke ise Hadrianus-Septimius Severus Dönemleri arasında (MS 117- 211) ait Aphrodisias sikkesidir. Bunlardan birincisi batı galeri 2 numaralı mezar nişinde bulunmuştur. Ön yüzünde sağa dönük, başı örtülü *Boule* büstü ve (IEPA veya EIEPA BOUAE) lejandı, arka yüzünde sola dönük, iki eliyle uzun bir meşale tutan kanatlı Eros ve (AΦPOΔEICIEΩN) lejandı yer almaktadır (Fig. 11/b)²⁵. Aphrodisias sikkelerinden ikincisi ise kuzey galeri tabanında ele geçmiş olup ön yüzünde sağa dönük Demos büstü ve (ΔHMOC) lejandı, arka yüzünde sola dönük, giyimli, sol elinde asa, sağ elinde elma tutan Afrodite ile (AΦPOΔEICIEΩN) lejandı bulunmaktadır (Fig. 11/c)²⁶.

Doğu galeride bulunan üç sikke ise Doğu Roma (Bizans) Dönemi'ne tarihlendirilmiştir. Bu sikkelerden biri İmparator Phokas'a (MS 602-610) aittir. Konstantinopolis baskısı olan bu sikkenin ön yüzünde cepheden betimlenmiş, taçlandırılmış, mantolu, sağ elinde mappa ve sol elinde istavroz tutan Phokas büstü, (DNFOCAPERPAVG) lejandı, arka yüzünde ise değer işareti XX (20 *nummiae*=yarım

²⁵ SNG Cop. *Caria*, 87-88.

²⁶ SNG v Aul. *Karien* 2442.

foliis) yer almaktadır (Fig. 11/d)²⁷. MS VI-VII. yüzyıllar arasına tarihlendirilen diğer iki sikkenin (Fig. 11/e-f) ise hangi imparatora ait olduğu saptanamamıştır.

Sikke buluntuları Sıraharmanlar Hipoje Mezarı'nın MS I. yüzyıldan itibaren kullanıma açıldığını ortaya koyar. Sikkeler yoğunlukla Roma İmparatorluk dönemine işaret etmekle birlikte özellikle Doğu Galeri'de bulunanlar Bizans Dönemi'nde de mezarın kullanıldığını kanıtlamaktadır. Ayrıca sikkelerin dönemi, mezar içinden gelen diğer buluntulara yapılan tarihlendirilmeyi de doğrulamaktadır.

Hipoje Mezarda Bulunan Ahşap Parçaları

Aphrodisias Antik Kenti batı nekropoldeki Sıraharmanlar Mevkii'nde tespit edilen Hipoje Mezar içinde bulunan ahşap örnekleri oldukça küçük boyutlar halinde dağılmış durumda tespit edilmiştir (Fig. 12). Parçalar İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Orman Botanigi Anabilim Dalı Odun Anatomisi laboratuvarında incelenmiştir.

Fig. 12. Hipoje Mezarda Bulunan Ahşap Örnekleri

Teşhis edilmek üzere alınan odunsu materyaller 7 parça ve büyüklükleri 0,5-2 cm arasında değişmekte olup son derece kırılğan bir yapıdadır. Örnekler, 2-3 yıllık halka içerdiğinden dendrokronolojik tarihlendirme için uygun değildir. Buna karşın ahşaplar tür teşhisi için uygun büyüklüktedir.

Örneklerin tamamı önce binoküler mikroskop yardımıyla incelenmiş ve tümünün aynı ağacın parçaları olduğu tespit edilmiştir. Bu aşamadan sonra uygun durumda olan örneklerin üçünden keskin bir jilet yardımıyla enine, radyal ve teğet kesitler alınmıştır. Enine kesitler dağıldığından, bu kesitlere ait incelemeler doğrudan binoküler mikroskop yardımıyla yapılmış ve fotoğrafları çekilmiştir.

Makroskobik incelemede örneklerin bir gymnosperm (iğne yapraklı) ağacına ait olduğu tespit edildiğinden, teşhislerde Gymnosperm Teşhis Kılavuzu'ndan²⁸ yararlanılmış ve bu kılavuzda verilen düzen içerisinde, elde edilen materyalin odun özellikleri incelenmiştir. Teşhislerde ayrıca İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Orman Botanigi Anabilim Dalı Odun Anatomisi Laboratuvarında bulunan ilgili kaynaklardan²⁹ yararlanılmıştır.

Çalışmalar sonunda teşhis için üzerinde çalışılan örneklerin tamamının aynı türe ait olduğu saptanmıştır. Tespit edilen özellikler kılavuza³⁰ uygun olarak aşağıdaki şekilde belirlenmiştir:

- Enine kesit: Odunlarında reçine kanalı vardır. Yıllık halka sınırı belirgin, ilkbahar odunundan yaz odununa geçiş kısmen yavaştır. Yaz odunu traheidleri kalın çeperlidir. Odun paransimi gözlemlenmemiştir (Fig. 13: 1-2).
- Teğet kesit: Öz ışınlarının ortalama yüksekliği 5-15 hücredir. Genişliği tek sıralı olup reçine kanalı olanlarda 2 sıralı olabilmektedir. Traheidlerin teğetsel çeperlerinde tek sıralı çok sayıda kenarlı geçit bulunmaktadır.

²⁷ DOCII 1968, Part 1, 167-168 no. 36-37.

²⁸ IAWA Committee 2004.

²⁹ Greguss 1955; Jacquot 1955; Fahn *et al.* 1986; Schweingruber 1990; Bozkurt 1992; Bozkurt – Erdin 2000; Merev 2003; Akkemik – Yaman 2012.

³⁰ IAWA Committee 2004.

- Radyal kesit: Öz ışınları heterojendir. İlkbahar odunundaki traheidlerin yan çeperleri üzerindeki kenarlı geçitler baskın bir şekilde tek sıralıdır. Enine traheid bulunmaktadır ve iç çeperleri dişlidir. Öz ışınlarının karşılaşma yeri geçitleri küçük ve pinoid tiptedir; sayısı 2-5 arasında değişmektedir (Fig. 13: 3-4).

Elde edilen bulgulardan, odununda reçine kanalının bulunması ve karşılaşma yeri geçitlerinin pinoid tipte olmasıyla örneklerin bir çam (*Pinus* sp.) türüne ait olduğu tespit edilmiştir.

Ülkemizde doğal yetişen 5 çam türü vardır. Bu türlerin odunlarındaki bazı farklılıklar nedeniyle tür düzeyinde teşhisleri mümkündür. Doğal türlerimizin teşhis anahtarı³¹ aşağıda verilmiştir:

1. Enine traheidler genellikle düz çeperli.....*Pinus pinea*
1. Enine traheidler genellikle dişli çeperli
2. Karşılaşma yeri geçitleri pinoid ve sayısı 2-5.....*Pinus brutia/P. halepensis*
2. Öz ışınlarının karşılaşma yeri geçitleri pencere ve büyük pinoid tipte; sayısı 1-2
3. İlkbahardan yaz odununa geçiş genellikle yavaş.....*Pinus sylvestris*
3. İlkbahardan yaz odununa geçiş genellikle ani ve belirgin...*Pinus nigra*

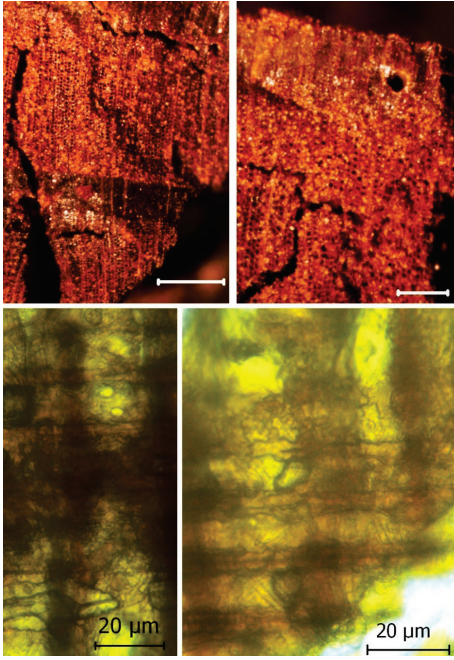

Fig. 13. Kızılçam Odunu. 1-2) Reçine Kanallı Enine Kesitler (Beyaz Renkli Ölçek Çizgileri 300 µm'dir). 3) Radyal Kesit ve İkisi Belirgin Diğer İkisi Fazla Belirgin Olmayan Küçük ve Pinoid Tipte Karşılaşma Yeri Geçitleri (yıldız). 4) Dişli Çeperli Enine Traheid (yıldız)

Traheidlerin çeperlerinin dişli ve karşılaşma yeri geçitlerinin küçük ve pinoid tipte olması sayısının da 2-5 arasında değişmesi, örneklerin kızılçam (*Pinus brutia* Ten.) ya da Halep çamı (*Pinus halepensis*) olduğu göstermektedir. Halep çamının orman oluşturmaması ve çok sınırlı bir şekilde bulunmasına karşın kızılçam son derece yaygın bir çam türüdür. Bu nedenle örneklerin bu çam türüne (kızılçam) ait olabileceği düşünülmektedir.

Arkeolojik materyallerin teşhisinde ahşap kullanımına ilişkin de bilgilere ulaşmak mümkün olmaktadır. Ahşap tercihleri genellikle yakın çevre ormanlarından olmuştur. Örneğin Ankara-Çayırhan-Iuliopolis Nekropolündeki bazı mezarlarda ardıç ağacı kullanılmıştır³². Eskişehir-Küllüoba kazılarında çıkan örnekler de ardıç ağaçlarıdır³³. Bunların ardıç çıkması, yerleşim yerlerine en yakın çevredeki ağaçların ardıç, bu ağaçların kalın çaplara ulaşması ve dayanıklı olması tercih nedeni olabilir. Aydın-Aphrodisias'ın en yakın çevresindeki, kalın çaplara ulaşabilen tek iğne yapraklı ağaç kızılçam olduğundan bu bölgede de kızılçamın tercih edildiği düşünülmektedir. Buna karşın tarih boyunca uzun me-

³¹ Akkemik – Yaman 2012.

³² Akkemik – Metin 2011.

³³ Akkemik – Sarı 2015.

safe kereste taşımacılığı yapıldığı da bilinmektedir. Örneğin Mısırlılar, Kilikya Bölgesi'ne gelerek sedir ağaçlarını kesmiş ve İskenderiye'ye taşımışlardır³⁴. Uzun mesafe taşınan örnekler genellikle meşe ve sedir ağaçları olduğundan kızılçamlara ilişkin herhangi bir uzun mesafe taşınma bulgusuna rastlanmamıştır.

Sıraharmanlar Çiftlik Yapısı

Sıraharmanlar Mevkii'ndeki hipoje mezarın üstünde, zeytin ağaçları arasında açılmış kaçak kazı çukurlarında ortaya çıkan duvar kalıntılarının niteliğini ve hipoje mezar ile olan ilişkisini anlamak üzere birkaç açma ile yürütülen kazılar sonucunda yaklaşık 27 m uzunluğunda ve 11 m genişliğinde büyük bir yapıya ait mimari kalıntılar açığa çıkarılmıştır.

Güney-kuzey yönünde uzanan yapının ana girişi batı cepheye açılmaktadır. Yapıyı oluşturan 9 oda (M1-M8) tespit edilmiştir. Kuzeybatı (M9) ve güneybatı (M5) köşelerde yer alan mekânların kazısı, bu bölümde yer alan zeytin ağaçlarına zarar vermemek amacıyla tamamlanamamıştır. Bu nedenle M9 ve M5 olarak tanımlanan bu mekânların birer oda olup olmadığı tam olarak tanımlanamamıştır.

Odalar farklı boyutlarda olup hepsi dörtgen planlıdır. Yapının doğu kanadında yer alan odalar diğerlerine göre daha geniştir. Bunlardan, yapının orta bölümünde yer alan M3 mekânı, yaklaşık 5,70 x 5,80 m ölçüleri ile yapının en büyük odasıdır (Fig. 14). M3 ve M4 ve M7 odalarında ele geçen amfora ve depolama kaplarına ait parçalar buralardaki yoğun depolama işlemlerinin kanıtıdır.

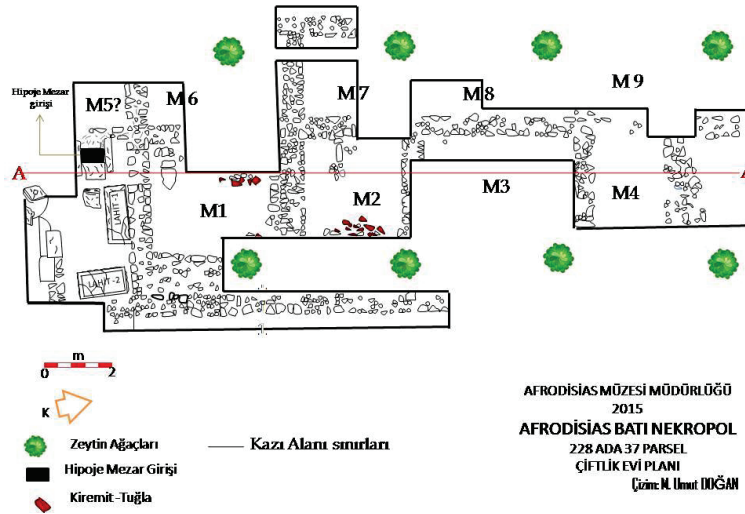

Fig. 14. Sıraharmanlar Çiftlik Binası Plan

M3 odasında ayrıca, taban üzerinde dağınık bir şekilde kalmış olan demir kazma, çapa, üzengi, mermer mortar ve bronz sürahi parçaları gibi çok sayıda parça da ele geçmiştir. Yapının güney yarısında yer alan M1 ve M2 odalarında bulunan günlük mutfak kabı parçaları ise buraların günlük yaşam ve yemek odası gibi işlev kazandırıldığını düşündürmektedir. M1 odasının tabanında bulunan bir kuzuya ait omur parçası da bu mekânda yenilen yemeğin arttığı olmalıdır.

Yapının kuzey ve güneye bakan cephelerinde dışa açık birer mekân tespit edilmiştir. M5 ve M9 olarak tanımlanan ancak birer oda olup olmadığı tam anlaşılamayan mekânların doğu yanında yer alan bu dışa açık bölümlerde çatı kiremidi örneğine rastlanmamış olması, yapının her iki kısa cephesinde birer sundurma olduğunu gösterir.

³⁴ Yeşilkaya 1992.

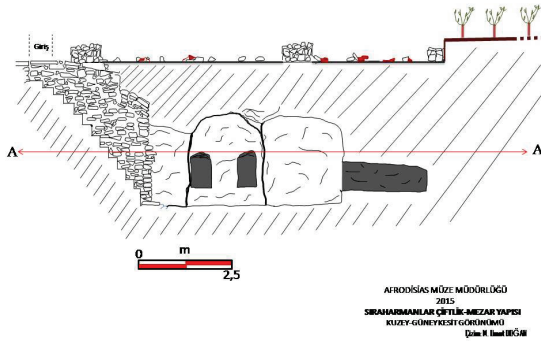

Fig. 15. Saraharmanlar Hipoje Mezar ve Üstündeki Çiftlik Yapısının Kesit Görünümü

Fig. 16. Çiftlik Binasının Girişini Oluşturan Güney Sundurmadan Mekan İçine Bakış

ludur. Bu da sütun kaidesinin, dikdörtgen prizma formulu bloğun üzerine oturduğunu ve onun üstünde de bir sütunun yükseliyor olması gerektiğini düşündürmektedir.

Güney Sundurmanın batı kenarında yer alan ve M5 olarak tanımlanan mekânın cephesini sınırlandıran duvarın bir bölümü açığa çıkarılmıştır. Güneybatı-kuzeydoğu yönünde hafif bir eğimle uzanan bu duvar, yapının ana duvar aksına uymaz. Tek sıra taş yüksekliğine sahip olan bu basit duvar örgüsünün yapının inşasından sonra eklenmiş bir çevre duvarı olabileceği akla gelmektedir. Bu durumda, yapının güney cephesinin orijinalde tümüyle sütunlu bir cepheye sahip olduğu ancak batı yarıda bu cephenin bozularak bu çevre duvarının eklendiği düşünülebilir.

Yapıyı oluşturan tüm duvarlar işlenmemiş yöre taşlarının toprak harcı ile tutturulması yoluyla inşa edilmiştir. Yer yer 0,50 m yüksekliğinde korunmuş olan duvarlar ortalama 0,80 m kalınlığa sahiptir. Özellikle M1, M2 ve M4 odalarında tespit edilen tüme yakın kerpiç blok parçaları yapının, 0,50 m yüksekliğindeki taş duvarlardan sonra yaklaşık 0,25 x 0,25 m ölçülerinde ve 0,10 m kalınlığındaki kerpiç bloklarla örülü olduğunu düşündürmektedir.

Odaların tabanı genellikle sıkıştırılmış sert toprak zeminden oluşur. Sadece yapının güney kesiminde yer alan M1 odasının doğu duvarının dibinde toprakla sıkıştırılmış taş döşeli, yüksek olmayan bir platform tespit edilmiştir (Fig. 16). Oda tabanları üzerine yıkılmış olarak tespit edilen çatıya ait çok sayıda stroter ve kalypter parçası kalın bir yangın tabakası içinde tespit edilmiştir. Yapının birçok

Yapının altındaki hipoje mezarın giriş açıklığı güney cephedeki sundurma içinde kalmaktadır (Fig. 15). Öte yandan hipoje mezar açıklığının doğu yarısında "L" şeklinde bir planlamayla yerleştirilmiş olarak tespit edilen iki adet mermer lahit de sundurma sınırları içindedir. Lahitlerin tabana yakın bölümlerin korunmuş, üst kısımlarının ise tarımsal etkinlikler sırasında kırılarak tahrip edilmiş durumda olduğu tespit edilmiştir (Fig. 16).

Hipoje mezar girişi ile iki mermer lahdi koruma altına alan güney sundurma yapının en önemli bölümlerinden biri olmalıydı. Bu önem, alanın "atalar ve ölüm kültürü" olan ilişkisinden kaynaklanmaktadır. Bu özelliğinden dolayı güney sundurma, anıtsal bir cephe görünümüne sahip olmalıydı. Nitekim güney sundurma kazısı sırasında ele geçen mimari bulgular, güney sundurmanın anıtsal sayılabilecek bir cephe görünümüne sahip olduğuna işaret eder niteliktedir. Sundurmayı doğu yönden sınırlandıran ante duvarının hemen ucunda duran dikdörtgen prizma formunda bir mermer kaide bloğu açığa çıkarılmıştır. Kaide bloğunun üst yüzeyinin ölçüleri ile onun hemen 1 m kadar doğu yanında, tarla yüzeyinde tespit edilmiş olan üzeri zivana delikli mermer bir sütun kaidesinin oturma zemininin ölçüleri uyum-

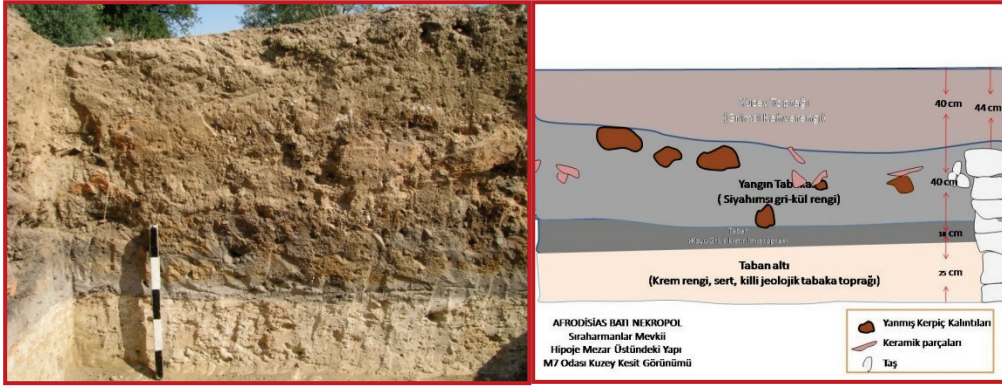

Fig. 17. M7 Odası Kuzey Kesitinin Görünümü ve Çizimi

odasında izlenebilen bu tabaka yapının güçlü bir yangın ile sonlandığını kanıtlar (Fig. 17).

Çiftlik Yapısı Buluntuları

Hipoje Mezar üzerinde yer alan yapının bazı odalarında sürdürülebilir kazılarda ele geçen buluntuların genel çoğunluğunu metal objeler oluşturmaktadır. Bunun yanında birkaç parça pt. kandil, mermerden yapılmış ikişer adet havan ile havan eli, pt. seramik parçaları ile bronz sikkeler de buluntular arasındadır.

Yapıda ele geçen buluntu kümesini iki ana gruba ayırmak mümkündür: Bu grubun birinci bölümünü odalardaki yangın tabakası içinden bulunanlar ikinci bölümünü ise güney sundurmadaki lahitler içinde ya da yakın çevresinde bulunanlar oluşturur. Her iki grup hem tipolojik özellikleri hem nitelikleri hem de dönemleri itibarıyla farklılıklar sergiler.

Çiftlik Yapısının Metal Buluntuları

Kazılarda en sık görülen metal buluntu grubunu, mobilya ve yapı aksamları ile *instrumenta domestica* olarak tanımlanan küçük günlük kullanım aletleri oluşturmaktadır. Sıraharmenlar Hypoje Mezarı'nın üstünde tespit edilen yapının buluntuları da malzeme ve işlev yönünden çeşitlilik göstermektedir.

Metal buluntu grubu içinde yoğunluğu demir çiviler oluşturur (Fig. 18/a). Çivilerin hemen hepsi çiftlik yapısının çeşitli odalarında bulunmuştur. Uzunlukları 5 ile 13 cm arasında değişen çiviler yapı içindeki yoğun ahşap kullanımına işaret eder³⁵.

Kapı ve pencere ahşap kasa ve gövdelerinde kullanılan filiseler, M1 ve M2 odalarına açılan pencere açıklığının yakınında bulunmuştur. Filiseler, halka ve saplama olarak iki parçadan oluşmaktadır ve bu halkalarla saplama en sık karşılaşılan buluntular arasındadır (Fig. 18/b-c)³⁶.

Oda tabanlarından bulunan metaller arasında ayrıca, MS IV-VI. yüzyıl tabakalarında sık bulunan günlük kullanım bıçaklarının bir örneği (Fig. 18/d)³⁷; Sap ve olasılıkla bakır alaşım bir yaydan oluşan

³⁵ Bass – Doorninck 1982, 249, Fig. 11. 19 Fe 49; Waldbaum 1983, 69, Pl. 21, Type 2; Ergeç 1998, 443, Res. 24.

³⁶ Blinkenberg 1931, Pl. 26, 636; Robinson 1941, 522, Pl. CXLVIII, 2626–2628; Gaitzsch 1984, 382, Abb. 1, I; Manning 1985, Pl. 61, R34–R38; Dusenbery 1998, 1028, S144–3; Kazanski 2003, 57, Pl. 33 T8; Gaitzsch 2005, 59, Taf. 38, Ö4–Ö9; Oransay 2006, 136, Lev. XXIV, Şek. 20, İ52, İ57.

³⁷ Dirlmeier 2002, 148, Taf. 153, Nr. 2392–2393; Gaitzsch 2005, 32, Abb.8, M34, Taf. 70, 2; Waldbaum 1983, 57, Pl. 15, 202.

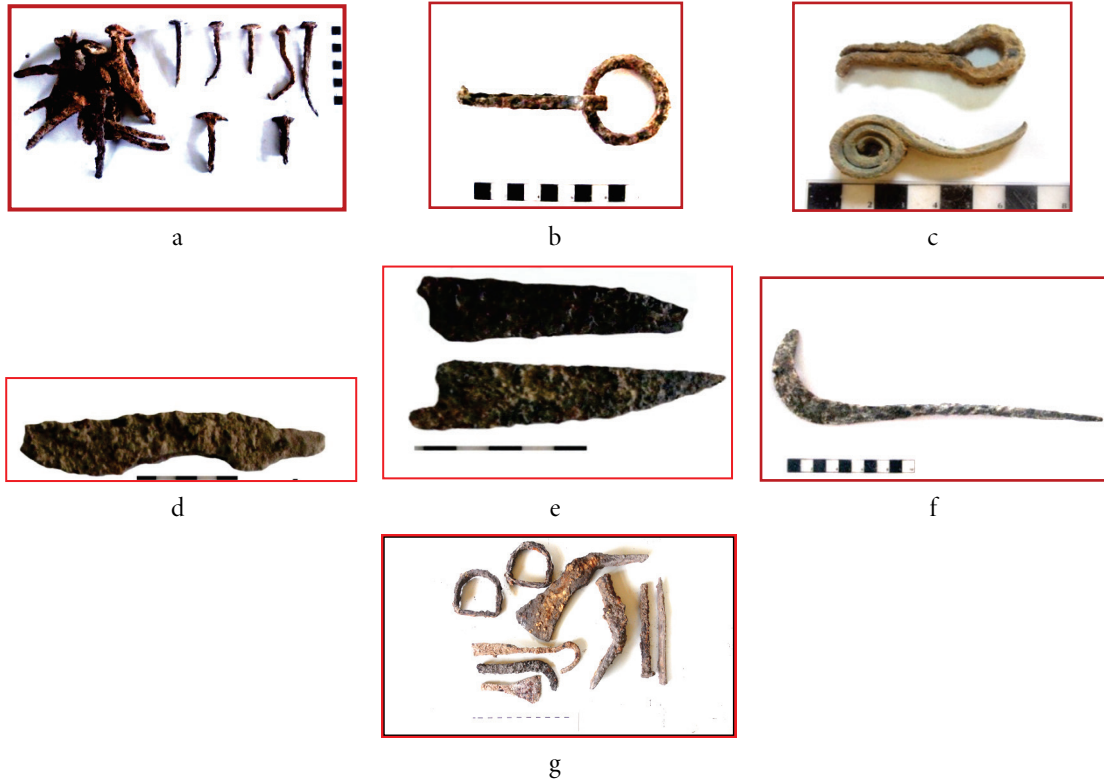

Fig. 18. Çiftlik Yapısının Odalarında Bulunan Metal Objeler

üzengi bölümü kırık ve eksik olan üzengili bir makasa ait kesici iki ağız (Fig. 18/e)³⁸ ve sıcakken kıvrılarak spiral sargı şeklinde yivlendirilmiş uzun bir sapa sahip olan dar ağızlı orak (Fig. 18/f)³⁹ ele geçmiştir.

Sıraharmanlar çiftlik yapısının odalarından ele geçen tüm bu demir alet ve aksesuarlar, MS IV-VI. yüzyıllara tarihlenebilecek buluntulardır.

Yapının güney sundurmasındaki mermer lahitlerin tabanında bulunan altın takı parçaları ise farklı bir döneme işaret eden mezar buluntularındadır.

Takılardan birinci gurubu yaklaşık 1 cm çaplı, kabara şekilli 5 adet aplik oluşturmaktadır. Bu tip aplikler, dairesel kabartmalar olarak kemerler, mücevherler, silahlar, koşumlar, giysiler kutular gibi çok farklı malzeme ve eşya üzerinde kullanılmış olabilirler (Fig. 19/a)⁴⁰.

Lahit içinde bulunan diğer mezar hediyesi iki parçalı bir küpedir. Kulağa geçen halka bölümü, metal sıcakken çekilerek şekillendirildiği için farklı kesit kalınlıklarındadır⁴¹. Bu halkaya, ince uzun, ortasında silindirik bir yeşim boncuk, bitiminde düğüm bulunan bir pendant eklenmiştir. Pendantın ortasında, boncuğun hareketini sınırlamak için gutta/granül (damla/tanecik) tekniğiyle stoplayıcı bir ek yapılmıştır (Fig. 19/b).

Altın madeninden yapılmış üçüncü buluntu kalıp tekniğiyle yapılmış, içi boş, hafif deforme olmuş silindirik bir gövde ve iki ucundan aşağı sarkan parçaları taşıyan halkalardan oluşan bir gerdanlık par-

³⁸ Alicu *et al.* 1994, 84, Pl. 3, Nr. 8; Besuijen – Rodanvm 2006, Pl. IX, Nr. 514–515; Uzel 2000, Lev. CIII, IAM 20.

³⁹ Bryer 1986, 62, Fig. 11; 71, Fig. 16.

⁴⁰ Higgins 1969, Pl. 42, c; Pl. 43, b; Jeppesen – Zahle 1973, 337.

⁴¹ Carroll 1972, Pl. 70, Fig. 12; Andrási 2008, 16, Pl. 2a; 21, Pl. 5.

Fig. 19. Çiftlik Yapısının Ön Sundurmasındaki Lahitlerde Bulunan Metal Objeler

çasıdır. Halkalardan, küpede olduğu gibi yarı değerli taşlar bulunan pendantların sarkıtıldığı düşünülebilir (Fig. 19/c)⁴².

Güney sundurma içindeki lahitlerden birinin tabanından ele geçen son eser ise daire kesitli bir halkanın iki ucunun birleştiği, kesik koni şekilli kaştan oluşan sade tasarımlı yüzüktür. Halkaların koniye birleştiği yerlerde ve koninin dairesi çevresinde, 2 numaralı küpede olduğu gibi gutta/granül tekniğiyle ek süsler yapılarak eserin görsel zenginliği artırılmıştır (Fig. 19/d)⁴³.

Çiftlik yapısının odalarından ele geçen diğer buluntuların aksine güney sundurmadaki iki lahitten doğu yanda duran mezarın tabanında bulunmuş olan altın takı parçaları genel özellikleri itibarıyla MS II-III. yüzyıla tarihlenir.

Çiftlik Yapısının Seramik ve Kandil Buluntuları

Tüm mekânlarda taban seviyesinde ya da tabanın hemen üstünde belirlenen seramikler içinde krem rengi, orta pişmiş ve bol mika katkılı hamurlu, aynı renk astarlı mallar yoğunluktadır. Yatay yivli amfora ve kâselere ait gövde parçaları ele geçmiştir. M7 odasının doğu duvarı dibinde bulunarak kısmen de olsa tamamlanabilen amfora parçaları, buluntu kümesinin en tipik örnekleri olarak tarihlemeye kolaylık sağlamıştır. Dışa katlanmış dudak kısmı, dar ve uzunca boynu ve ağızdan omuza bağlanan kalın, yatay kesitli kulbu ile amfora örnekleri MS III. yüzyıldan MS VII. yüzyıl başlarına kadar Doğu Akdeniz Havzası'nda yaygın kullanım görmüş olan bir tipi temsil etmektedir (Fig. 20/a-b)⁴⁴.

Olasılıkla Aphrodisias yöresi yerel üretimi olan günlük kullanım kapları ve güveç kabı örnekleri

⁴² Clark 1928, 253, Fig. 6a; Ogden 1992, 10, Fig. 2; McGregor 2011, 11, Fig. 8.

⁴³ Ogden 1992, 14, Fig. 5.

⁴⁴ De Staebler 2012, 63, Fig. 4; Aphrodisias'tan gelen tabaka buluntuları için bk. Hudson 2008, Fig. 25/6. 13-14.

Fig. 20. Çiftlik Yapısı Seramik Buluntularından Örnekler

MS II-III. yüzyıldan itibaren süregelen bir form geleneğin Geç Roma Dönemi örnekleridir⁴⁵.

Çiftlik yapısının çeşitli bölümlerinde tüm ya da parça halinde bulunan Yapı içindeki kandiller genel form özellikleri açısından MS IV-V. yüzyıla tarihlenebilir. Özellikle omuzu çevreleyen yivin kanal yaparak burna uzadığı örnekler ile diskusunda rozet ve omuz üzerinde nokta sırası olan örnekler, MS IV. yüzyıldan itibaren Efes'te üretilmeye başlanılan ve zamanla yaygınlaşan Anadolu (Küçük Asia) Tipi kandil grubunun yerel örnekleri arasında değerlendirilebilir⁴⁶.

Fig. 21. Çiftlik Yapısı Güney Sundurmada Bulunan Sikke

Çiftlik Yapısında Bulunan Sikkeler

Sıraharmanlar çiftlik yapısı içinde toplam on adet bronz sikke bulunmuştur. Bulunan sikkelerin önemli bir kısmı aşırı korozyon nedeniyle kolay tanımlanamasa da tüm sikkeler genel özellikleri bakımından Geç Roma Dönemi'ne tarihlenebilmiştir.

Güney sundurmada bulunan, MS 337-341 yılları arasına tarihlenen sikkenin ön yüzünde sağa dönük, başı örtülü I. Constantinus büstü (DVCONSTANTINVSPTAVGG), arka yüzünde sağa doğru giden *quadri-*

⁴⁵ Güveç kaplarının Batı Anadolu'daki erken dönem benzer örnekleri için bk. Fırat 2012b, 158,159, Çiz. 5; Fırat 2011, Kat. 593, Lev.3; Geç Roma dönemine tarihlenen Aphrodisias çevresine ait pişirme kaplarının benzerleri için bk. Hudson 2008, Fig. 15/3. 28; De Staebler 2012, 61,68, Fig 13/9.

⁴⁶ Krş. Hayes 1980, 56, Pl. 25, No: 252 ve biraz daha geç bir tarihe verilen benzer örnekler için bk. Çokay-Kepçe 2005, 127 vd. Kat. 3-5, 8, 31,32.

ga içinde I. Konstantinus ve üstte Tanrının eli yer almaktadır. Altta ise darphane adı okunmamaktadır (Fig. 21a).

M3 odasındaki *pithos* yıkıntısının altında bulunan imparator Arkadius (MS 383-408) dönemine ait Kyzikos darphanesinde basılan sikkenin ön yüzünde ise sağa dönük, inci diademli, zırlı, pelerinli Arcadius büstü (*DNARCADIVSPFAVG*), arka yüzünde çelenk içinde VOT V ve altta darphane adı *SMKA* yer almaktadır (Fig. 21/b)⁴⁷.

Ayrıca M1, M4 ve M7 odalarının taban kotlarında ele geçen diğer sikkeler ise MS IV. yüzyılın ilk yarısından MS V. yüzyıl başlarına kadar geçen bir süreyi kapsamaktadır.

Sonuç ve Değerlendirme

Aphrodisias batı nekropol sahası içinde kalan Sıraharmenlar Mevkii'ndeki hipoje mezar ile onun üstünde kurulduğu anlaşılan yapı mimari bir bütünlük sergiler. Ancak iki yapıdan oluşan bu mimari kompleksin aynı dönemde değil birkaç yüzyıl ara ile inşa edildiği anlaşılmaktadır. Yeraltına doğru inen basamaklarla ulaşılan hipoje mezarın ilk defa MS I. yüzyılda yapılmış olduğu, ardından gelen iki yüzyıl boyunca da kesintiye uğramadan kullanılmaya devam ettiği anlaşılmaktadır. Hipoje mezarın ayrıca MS VII. yüzyılda yeniden kullanıma açıldığını gösteren bulgulara rastlanmıştır. Bulgular, hipoje mezar üzerinde yükselen yapının ise MS IV. yüzyılın ilk yarısında inşa edildiğini ve ortalama 50-100 yıllık bir süreç içinde kullanıldığını gösterir niteliktedir.

İlginç bir şekilde, çiftlik binasının kullanıldığı MS VI-V. yüzyıllarda, çiftlik evinin altında yer alan ve evin güney sundurmasından girilen hipoje mezara gömü yapılmadığı anlaşılmaktadır.

Hipoje mezarın basamaklı giriş koridorunun taş işçiliğinde kullanılan yoğun harcın benzerine, çiftlik yapısının güney sundurmasında bulunan dikdörtgen kaide bloğunda da rastlanmıştır. Bu durum, hipoje mezara ulaşan merdivenlerin çiftlik yapısının inşası sırasında, eski bir giriş koridorunun yerine yeniden yapıldığını ya da bu dönemde onarım gördüğünü düşündürmektedir.

Hem hipoje mezarın girişinin hem de MS II-III. yüzyıllara tarihlenen iki mermer lahdin, çiftlik yapısının güney sundurması içinde özellikle tutulması, bu lahitler ile yapı altındaki mezar yapısının bilinçli bir karar ile koruma altına alındığına işaret etmektedir. M5 odasının doğu duvarı inşa edilirken sundurma içindeki hipoje mezar girişini kapatmayacak şekilde batıya kaydırıldığı anlaşılmaktadır. Bu da çiftlik yapısını inşa edenlerin, hipoje mezar girişini özellikle açık bıraktıklarını kanıtlaması açısından önemlidir.

Erken Roma Dönemi'nden itibaren birkaç yüzyıl boyunca kullanılan bir hipoje mezar, o mezarla yaklaşık aynı dönemlere tarihlenen iki lahit ve Geç Antik Çağ'da bu mezarları özellikle koruma altına alacak şekilde inşa edilen bir çiftlik yapısı, her ne kadar kullanım dönemleri açısından farklılık gösterse de mimari bir bütünün parçaları olarak değerlendirilmelidir.

Böylesi bir mimari uygulama çok az rastlanan bir örnektir. Bu durum, yer altındaki mezarın girişini ve erken döneme ait lahitleri sundurması içinde özellikle koruma altına alan bu yapının işlevinin ne olabileceği sorusunu ortaya koymaktadır. Analogik karşılaştırma konusunda zorluklar yaşanan bu yapı grubu hakkında fikir yürütmek için en önemli veriler epigrafik kaynaklardan gelmektedir.

Aphrodisias'ta bulunan bir lahdin yazıtında "*Tapınağın altındaki yeraltı mezarı*"ndan söz ediyor

⁴⁷ RIC IX, 244, 20d.

olması⁴⁸ kentin mimari geleneğinde hipoje mezarlar üzerinde yükselen anıtsal yapılar olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Bu bilgi Sıraharmenlar'ki hipoje mezarın üzerinde yükselen yapının ata kültürüne adanmış bir kthonik tapınak olabileceği düşüncesini akla getirmektedir. Ancak yapı, boyutları itibarıyla anıtsal bir görüntü sunsa da bir kült yapısı olabileceğine dair hiçbir kanıt içermektedir.

Yine yazılı kaynaklardan elde edilen bilgiler ışığında, Roma Dönemi mezarlıklarında düzenlenmiş özel bahçeler olduğu bilinmektedir. Bu bahçelerin içinde cenaze törenleri ve sonrasındaki uygulamalarda kullanılan yemek odaları yer almaktadır⁴⁹.

İlk bakışta Aphrodisias batı nekropolünde açığa çıkarılan yapının böylesi bir mezarlık evi olabileceği akla gelse de, kalın duvarları ve 27 x 11 m ölçüleri geniş bir alana oturan bu çok odalı yapının cenaze işleri için düzenlenmiş bir mezarlık evi ya da yemek odası için çok büyük olacağı aşikârdır.

Sıraharmenlar hipoje mezarının üstünde yükselen yapıdan elde edilen günlük kullanım kapları ile oda tabanlarında ele geçmiş olan demir kazma, çapa gibi aletler, at koşum takımına ait iki adet demir üzenği ile mermer mortarlar gibi birçok bulgu bu binanın bir çiftlik yapısı olduğunu fikrini daha güçlü kılmaktadır.

Kentin nekropol alanı içinde ya da hemen kenarında özel mezar yapıları ve onunla mimari bütünlük sergileyen bir çiftlik binası antik coğrafyada bugüne kadar çok fazla bilinen bir uygulama değildir. Ancak, epigrafik kaynaklar sayesinde Roma Dönemi'nde Aphrodisias kentinin sur dışı hinterlandında çiftlik ya da işlik alanları içinde yapılmış özel mezar yapılarının varlığı biliniyordu. Bu konudaki en önemli veri geçtiğimiz yıllarda Aphrodisias'ta bulunmuş olan bir yazıttır. Yazıtta MS I. yüzyılda yaşamış olan Adrastos isimli kent soylusunun, kendisi için şehir merkezinde bir mezar anıtı yapılmasına karşı çıktığı ve kendisine ait işlik alanı içinde yapılacak bir mezara gömülmek istediğini belirtmektedir⁵⁰. Adrastos'un bu talebi, işlik yapısı ya da çiftlik alanları gibi özel mülk sahalarında mezar yapılarının inşa edilmesine dair bir geleneğin Aphrodisias'ın Roma tarihinde var olduğuna işaret eder⁵¹.

Sıraharmenlar hipoje mezarı ve onun üstünde yükselen çiftlik binası, MS I. yüzyılda yaşamış olan Adrastos'un yazıtında sözü edilen işlik/çiftlik mezar uygulamasının bir benzeridir. Bu yapı kompleksi, çiftlik ya da işliklerle aynı parselde mezar yapma geleneğinin Geç Antik Çağ içlerine kadar bu kentte sürdüğünü kanıtlamaktadır⁵².

Sıraharmenlar'da ortaya çıkarılan çiftlik ve mezar yapılarının birlikteliği Adrastos yazıtında sözü edilen uygulamayı hatırlatsa da ondan farklılık gösterir. Şöyle ki; Adrastos, mezarının var olan işliğine yapılmasını talep eder. Oysa Sıraharmenlar'daki bu yapıda eskiden beri var olan hipoje ve lahit mezarlar, sonradan yapılan bir çiftlik binası ile koruma altına alınmıştır. Ancak her iki durumda da çiftlik

⁴⁸ Texier 2002, 277.

⁴⁹ Tonybee 1971, 97.

⁵⁰ Bu bilgiye ulaşmamızı sağlayan Aphrodisias Kazı Başkan Yardımcısı Esen Ögü'ş'e teşekkürü borç biliriz. Bu Konu Hakkında bk. Chaniotis 2006, 15.

⁵¹ Batı Anadolu kentlerinden Kyme'de tespit edilen, nekropol çevresindeki işlik yapıları için bk. Korkmaz – Gürman 2012, 71-96.

⁵² 2016 yılı Mayıs ayı içerisinde KVMGM'nün izni ile Sıraharmenlar Çiftlik Yapısı'nda sürdürülen ikinci dönem kazılarında, özellikle M3 odasında bulunan demir kazma ve baltalar, üzençiler, orak vb. tarımsal amaçlı aletler ile mermer havan bu yapının bir çiftlik binası olduğu yönündeki düşünceleri bir kez daha güçlendirmiştir.

ya da işlik yapılarıyla iç içe girmiş bir mezar uygulaması ortaya çıkmaktadır.

Aphrodisias batı nekropolünde tespit edilen çiftlik yapısı ve onun mimari bütünlüğü içinde özellikle koruma altına alındığı anlaşılan hipoje mezar ile lahitler birbirinden ayrı değerlendirilemez. Burada ölüm ve yaşam gibi birbirine zıt iki olguya hitap eden iki farklı yapı grubu aynı mimari içinde bir araya getirilmiştir. Aynı alanda ortaya çıkarılan hipoje mezar ve lahitlerdeki gömüler ile çiftlik yapısının kullanıldığı dönemlerin farklılık göstermesi bu yapıların belirli bir dönem içinde birbiriyle hem düşünsel hem de mimari açıdan organik bağa sahip olduğu gerçeğini ötelemez. Belli ki çiftlik binasının inşasıyla birlikte hem alttaki hipoje mezar hem de sundurma tabanına yerleştirilmiş olan iki lahit yapıya dâhil edilmiştir. Hipoje mezarın nişlerinde ve lahitlerin içinde yatan ölümlere duyulan saygının bir karşılığı olarak çiftlik sahipleri, bu eski mezar alanlarını yeniden kullanıma açmamışlardır.

Sıraharmanlar çiftlik yapısının görkemli bir cephe görünümüne sahip olan güney sundurması içindeki hipoje mezar girişi ve iki lahit, yapının bu bölümünün kült ile ilişkili özel bir mekân olarak kullanıldığını akla getirmektedir. Anadolu'nun kadim geleneği olan Atalar Kültü'nün ya da Roma Dönemi'nde yaygın bir şekilde inanılan yeraltı - ölüm inancı'nın yaşatıldığı güney sundurmadaki özenli mimari, çiftlik yapısı ve ondan daha erken bir dönemde kullanılmış olan mezarların ne denli özel bir bütünün parçası olduğuna işaret eder.

Sıraharmanlar Mevkii, 228 Ada ve 37 Parsel numaralı taşınmazda yapılan kurtarma kazısında ortaya çıkarılmış olan hipoje mezar ve lahitler ilk yapıldıklarında Aphrodisias nekropolünde yer alan diğer birçok benzer mezar tiplerinden biriye, MÖ IV. yüzyılda inşa edilen çiftlik binası ile yepyeni bir kimlik kazanmıştır. Artık tek başına bir hipoje mezar ya da lahit gömü olarak tanımlanmaları mümkün değildir. Bu mezarlar, çiftliğin mimarisine dâhil edilmiş, çiftlik sahiplerinin koruyup kutsadığı bir yapı bütünü'nün parçalarıdır. Dolayısıyla çiftlik yapısı ve onun mimarisi içine alınmış olan mezar yapıları yepyeni bir tanımlamayı zorunlu kılmaktadır. Bu yeni kimlik "*Çiftlik-Mezar Yapısı*" gibi özgün bir isimlendirmeyi hak etmektedir.

Çiftlik-mezar ya da işlik-mezar yapı grubu, Adrastos yazıtından bilinen ancak arkeolojik verilerle çok fazla desteklenememiş olan bir ölü gömme biçimini kapsar. Bir çiftlik ya da işliğin mekânsal bütünlüğü içindeki bir alana ya da sınırları belirlenmiş olan bahçesine yapılan özel mezar ya da mezarlar için bu tanım kullanılabilir. Bu tanım hem çiftlik-işlikle aynı dönemde yapılan mezarlar için hem de Sıraharmanlar'da olduğu gibi, sonradan yapılan çiftlik tarafından özellikle koruma altına alınan ve mimari içine dâhil edilen mezarlar için kullanılabilir.

Aphrodisias nekropol sahası içinde, özellikle de batı nekropolün güney yarısında benzer çiftlik ya da işlik yapıları olduğu düşüncesindeyiz. Bu bölgede tarafımızdan yapılan küçük çaplı yüzey araştırmasında rastlanılan ve zeytinyağı ezme blokları, pithoslar gibi bir işliğe ya da çiftliğe işaret edebilecek elemanlar içeren kalıntıların mezar yapıları veya lahitlerle bir arada durması bu görüşümüzü güçlendirmektedir. Bu kalıntılar, Sıraharmanlar Mevkii'ndekine benzer bir yapılaşmanın güneybatı nekropol sahasında yaygın olduğunu göstermektedir.

Esasında özel mülkiyet alanı olan bir çiftliğin hemen yanı başına aile mezarı yapılması geleneği, günümüz Anadolu coğrafyasında sıklıkla karşılaşılan bir uygulamadır.

BİBLİYOGRAFYA

- Akkemik – Metin 2011 Ü. Akkemik – M. Metin, “Ankara-Nallıhan-Çayırhan Juliopolis Nekropolü’nün Tabutlarında Kullanılan Ağaçların Cins / Tür Teşhisleri”. *Journal of the Faculty of Forestry* 61/2 (2011) 105-114.
- Akkemik – Sarı 2015 Ü. Akkemik – D. Sarı, “An Early Bronze Age Floating Pine Chronology from Kulluoba Excavation”. Ed. Ü. Akkemik, *Eurodendro*. (2015) 112-113.
- Akkemik – Yaman 2012 Ü. Akkemik – B.Yaman, *Wood Anatomy of Eastern Mediterranean Species*. Germany 2012.
- Alicu *et al.* 1994 D. Alicu, S. Cociş, C. Ilieş – A. Soroceanu, *Small Finds from Ulpia Traiana Sarmizegetusa*. Vol. IV. Cluj-Napoca 1994.
- Andrásı 2008 J. Andrásı, “The Collection”. Eds. D. Kidd – B. Age, *The Berthier-Delagarde Collection of Crimean Jewellery in the British Museum and Related Material*. Oxford (2008) 11-31.
- Atakan 2002 N. Atakan, “Anadolu’da Tıp Aletleri ve Araç Gereçleri”. *Geçmişten Günümüze Tıp Sergisi*. İstanbul (2002) 1-17.
- Atila – Gürler 2009 C. Atila – B. Gürler, “Bergama Müzesi Cam Eserleri”. 26. *Araştırma Sonuçları Toplantısı I*. Ankara (2009) 23-36.
- Bailey 1980 D. M. Bailey, *A Catalogue of the Lamps in the British Museum-2, Roman Lamps Made in Italy*. Oxford 1980.
- Bărcă 2014 V.Bărcă, “Rectangular Mirrors in the Sarmatian Environment, Notes on their Origin and the Dating of the Graves Containing Them”. Eds. S. Cociş, A. Ursuțiu, *Archäologische Beiträge; Gedenkschrift zum hundertsten Geburtstag von Kurt Horedt*. Cluj- Napoca (2014) 49-63.
- Barın 1995 G. Barın, *Aydın ve Milet Müzesi’ndeki Üzeri Kabartmalı Hellenistik-Roma Dönemi Kandiller*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi. İzmir 1995.
- Bass – Doorninck 1982 G. F. Bass – F. H. van Doorninck, *Yassıada, A Seventh-Century Byzantine Shipwreck*. Texas 1982.
- Besuijen – Rodanvm 2006 G. Besuijen – A. Rodanvm, *Study of the Roman Settlement at Aardenburg and its Metal Finds*. London 2006.
- Blinkenberg 1931 C. Blinkenberg, *Lyndos, Fouilles de L’Acropole I, Les Petits Objets*. Berlin 1931.
- Bozkurt – Erdin 2000 Y. Bozkurt – N. Erdin, *Odun Anatomisi*. İstanbul 2000.
- Bozkurt 1992 Y. Bozkurt, *Odun Anatomisi*. İstanbul 1992.
- Bryer 1986 A. Bryer, “Byzantine Agricultural Implements: The Evidence of Medieval Illustrations of Hesiod’s “Works and Days”. *BSA* 81 (1986) 45-80.
- Carroll 1972 D. L. Carroll, “Wire Drawing in Antiquity”. *AJA* 76/3 (1972) 321-323.
- Chaniotis 2006 A. Chaniotis, “Twelve Buildings in Search of a Location: Known and Unknown Buildings in the Inscriptions”. Eds. C. Ratte – R. Smith, *Aphrodisias IV*. Portsmouth-Rhode Island (2006) 61-77.
- Civelek 2006 A. Civelek, “Stratonikeia-Akdağ Nekropolisinden Bir Mezar”. *Anadolu/Anatolia* 30 (2006) 47-64.
- Clark 1928 C. R. Clark, “Egyptian Granular Jewelry”. *MET Bulletin* 23 (1928) 249-253.
- Çakmaklı 2007 Ö. D. Çakmaklı, *Uşak Arkeoloji Müzesinde Korunan Roma Dönemine Ait*

- Cam Eserler*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi. Ankara 2007.
- Çokay-Kepçe 2005 S. Çokay Kepçe, "Tekirdağ Arkeoloji Müzesi'nden Bir Grup Pişmiş Toprak Kandil". *Anadolu Araştırmaları* XVIII/1 Ankara (2005) 125-176.
- De Staebler 2012 P. D. De Staebler, "Roman Pottery". Eds. C. Ratté – P. D. De Staebler, *Aphrodisias V: The Aphrodisias Regional Survey*. Mainz Am Rhein (2012) 59-86.
- Deonna 1938 W. Deonna, *Le Mobilier Délién, Exploration Archéologique de Délos*. Paris 1938.
- Dirlmeier 2002 I. K. Dirlmeier, *Kleinfunde aus dem Athena Itonia- Heiligtum bei Philia (Thessalien)*. Mainz 2002.
- DOC II 1968 *DOC II, Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Collection and in the Whittemore Collection*. Vol. II: Phocas to Theodosius III, 602-717 (A. R. Bellinger-P. Grierson). Washington (1968) 167-168.
- Dusenbery 1998 E. B. Dusenbery, *Samothece, The Necropoleis*, Princeton 1998.
- Eliçin 2000 G. Eliçin, *Türkiye'de Doğal Ardiç (Juniperus L) Taksonlarının Yayılışı ile Önemli Morfolojik ve Anatomik Özellikleri Üzerine Araştırmalar*. İstanbul 2000.
- Ergeç 1998 R. Ergeç, "Belkis/Zeugma Roma Villası". VIII. Müze Kurtarma Kazıları Sempozyumu. Ankara (1998) 407-444.
- Evren 1997 A. Evren, "Tire, Uzgur Köyü Mezarı ve Buluntuları". *Türk Arkeoloji Dergisi* XXXI (1997) 89-106.
- Fahn et al. 1986 A. Fahn, E. Werker – P. Baas. *Wood Anatomy and Identification of Trees and Shrubs from Israel and Adjacent Regions*. The Israel Academy of Science and Humanities Publication, 1986.
- Firat 2011 M. Firat, *Phokaia Geç Roma Dönemi Mutfak Kapları*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi. İzmir 2011.
- Firat 2012a M. Firat, "Isparta Müzesi Seramik Koleksiyonu: Unguentaria" I. Uluslararası Pisidia Araştırmaları Sempozyumu 5-6 Kasım 2012. Isparta (2012) 294-311.
- Firat 2012b M. Firat, "Phokaia Roma Dönemi Mutfak Kapları: Güveç Formu". *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 27 (2012) 153-166.
- Gaitzsch 1984 W. Gaitzsch, "Ergologische Bemerkungen zum Hortfund im Königsfort und zu Verwandten Römischen Metalldepots". *BJ* 184 (1984) 379-400.
- Gaitzsch 2005 W. Gaitzsch, *Eisenfunde aus Pergamon, Geräte, Werkzeuge und Waffen (Pergamenische Forschungen 14)*. Berlin 2005.
- Greguss 1955 P. Greguss, *Xylotomische Bestimmung der Heute Lebenden Gymnospermen*. Budapest 1955.
- Hayes 1980 J. W. Hayes, *Ancient Lamp in the Royal Ontario Museum, I: Greek and Roman Clay Lamps*. Toronto 1980.
- Higgins 1969 R. A. Higgins, "Early Greek Jewellery". *BSA* 64 (1969) 143-153.
- Hudson 2008 N. Hudson, "Three Centuries of Late Roman Pottery". Eds. C. Ratte – R. R. Smith, *Aphrodisias Papers 4*. Portsmouth-Rhode Island (2008) 319-361.
- IAWA Committee 2004 IAWA Committee, *IAWA list of microscopic features for softwood identification*. IAWA J. 25: 1-70, 2004.

- Jacquot 1955 C. Jacquot, *Atlas d'anatomie des bois des conifères*. Paris 1955.
- Jeppesen – Zahle 1973 K. Jeppesen – I. Zahle, "The Site of the Mausoleum at Halicarnassus Re-excavated". *AJA* 77/3 (1973) 336-338.
- Kazanski 2003 M. Kazanski, *Qal'at Sem'an*, Vol. IV. Beyrouth 2003.
- Korkmaz – Gürman 2012 E. Korkmaz – B. Gürman, "İzmir İli, Aliğa İlçesi, Bozköy Biçerova Mevkii Kyme Antik Kenti Doğusu Sur Dışı Yapıları ve Doğu Nekropolü Kurtarma Kazısı". *20. Müze Kurtarma Kazıları Sempozyumu*. Ankara (2012) 71-96.
- Künzl 1982 E. Künzl, "Medizinische Instrumente aus Sepulkralfunden der römischen Kaiserzeit". *BJ* 182 Köln (1982) 1-132.
- Künzl 1984 E. Künzl, "Medizinische Instrumente aus Trier und Umgebung im Rheinischen Landesmuseum Trier". *Trierer Zeitschrift* 47 (1984) 153-237.
- Künzl 1996 E. Künzl, "Forschungsbericht zu den Antiken Medizinischen Instrumenten". *Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt (ANRW)* II/37 (1996) 2434-2610.
- Manning 1985 W. H. Manning, *Catalogue of the Romano-British Iron Tool Fittings and Weapons in the British Museum*. London 1985.
- Mcgregor 2011 A. Mcgregor, *Finds from a Roman Sewer System and an Adjacent*. Vol. 17. York 2011.
- Merev 2003 N. Merev, *Odun Anatomisi ve Odun Tanımı*. Trabzon 2003.
- Milne 1970 J. S. Milne, *Surgical Instruments in Greek and Roman Times*. New York 1970.
- Ogden 1992 J. Ogden, *Ancient Jewellery*. London 1992.
- Okunak 2005 M. Okunak, *Hierapolis Kuzey Nekropolü (159D Nolu Tümülü) Anıt Mezar ve Buluntuları*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi. Denizli 2005.
- Oransay 2006 B. S. A. Oransay, *Arykanda Antik Kentinde 1971-2002 Kazı Sezonları Ele Geçen Madeni Buluntular ve Madencilik Faaliyetleri*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi. Ankara 2006.
- Özdemir – Doğanbaş 2011 C. Özdemir – M. Doğanbaş, "Amasya Merkez Şamlar Mahallesi 1079 Ada 10 Parselde Yapılan Kurtarma Kazısı" *19. Müze Kurtarma Kazıları Sempozyumu*. Ankara (2011) 149-157.
- Özet 2000 A. Özet, *Sparkles From the Deep, Glass Vessels of the Bodrum Museum of Underwater Archeology*. İstanbul 2000.
- Özkan – Erkanal 1999 T. Özkan – H. Erkanal, *Tahtalı Barajı Kurtarma Kazısı Projesi (Tahtalı Dam Area Salvage Project)*. İzmir 1999.
- Öztürk 2003 N. Öztürk, *Kyzikos Kandilleri*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi. Erzurum 2003.
- Pastutmaz 2011 D. Pastutmaz, "1988-1989 Yılları Arasında Knidos'ta Bulunan Bir Grup Kandil". *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 25 (2011).
- Ratté 2008 C. Ratté, "The Founding of Aphrodisias". Eds. C. Ratté – R. R. R. Smith, *Aphrodisias Papers 4*. Portsmouth-Rhode Island (2008) 7-36.
- Reynolds 1982 J. Reynolds, *Aphrodisias and Rome*. Journal of Roman Studies monograph 1. London 1982.
- RIC IX *RIC IX, The Roman Imperial Coins. Vol. IX. Valentinian I- Theodosius I.*

- (H. Mattingly, C. H. V. Sutherland, R. A. G. Carson). London (1951) 244 no. 20d.
- Robinson 1941 D. M. Robinson, *Excavations at Olynthus. Vol. X, Metal and Minor Miscellaneous Finds*. London 1941.
- Schweingruber 1990 F. H. Schweingruber, *Anatomy of European Woods*. Verlag Paul Haupt, Bern-Stuttgart 1990.
- Slave 1986 K. W. Slave, "Two Deposits From The Early Roman Cellar Building, Corinth". *Hesperia* 55 (1986) 271-318.
- SNG Cop. *Caria* *Sylloge Nummorum Graecorum*. Denmark, The Royal Collection of Coins and Medals, Danish National Museum, *Caria*, Part I, Alabanda-Orthosia, Copenhagen 1947.
- SNG v Aul. *Karien* *Sylloge Nummorum Graecorum*. Deutschland. Sammlung Von Aulock, Karien, 7. Heft, Nr. 2334-2867, Berlin 1962.
- Tatlıcan *et al.* 1999 İ. Tatlıcan, D. K. Tezgör – F. Dereli, "Demirci-Sinop Amphora Atölyelerinin 1997 Kazısı". *XX. Kazı Sonuçları Toplantısı II*. Ankara (1999) 447-456.
- Texier 2002 C. Texier, *Küçük Asia Coğrafyası, Tarihi, Arkeolojisi*. Cilt. III. Çev. A. Suat. Ankara 2002.
- Tonybee 1971 J. M. C. Tonybee, *Death and Burial in the Roman World*. Newyork 1971.
- Treister 1994 M. Ju. Treister, "Italic and Provincial-Roman Mirrors in Eastern Europe". Ed. J. Ronke, *Akten der 10. Internationalen Tagung über antike Bronzen*. Freiburg 18-22 Juli 1988. Stuttgart (1994) 417-427.
- Turnbow 2012 H. N. Turnbow, "Roman Sarcophagi". Eds. C. Ratté – P. D. De Staebler, *Aphrodisias V: The Aphrodisias Regional Survey*. Mainz am Rhein (2012) 309-345.
- Tülay 1991 S. A. Tülay, "Kabalar Kurtarma Kazısı 1989". *I. Müze Kurtarma Kazıları Sempozyumu*. Ankara (1991) 25-40.
- Türktüzün 1991 M. Türktüzün, "Bölcek Köyü Nekropolü Kurtarma Kazısı". *I. Müze Kurtarma Kazıları Sempozyumu*. Ankara (1991) 41-48.
- Uzel 2000 İ. Uzel, *Anadolu'da Bulunan Antik Tıp Aletleri*. Ankara 2000.
- Von Saldern 1980 A. Von Saldern, "Ancient and Byzantine Glass from Sardis". *Sardis Monograph* 6. Cambridge-Massachusetts 1980.
- Waldbaum 1983 J. C. Waldbaum, *Metalwork from Sardis*. London 1983.
- Yağcı 1993 E. Yağcı, *Başlangıcından Geç Antik Dönem Sonuna Kadar Anadolu'da Cam*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi. Ankara 1993.
- Yeşilkaya 1992 Y. Yeşilkaya, "Tarihsel ve Kültürel Yönü ile Sedir". Eds. Eler – Ü. Sedir, *Ormancılık Araştırma Enstitüsü Yayını* 6 (1992) 19-32.
- Yıldırım 2008 B. Yıldırım, "Afrodisias: Şehir ve Kamu Yapıları (Aphrodisias: City and Public Buildings)". Ed. R. R. R. Smith, *Afrodisias'tan Roma Portreleri (Roma Portraits from Aphrodisias)*. İstanbul (2008) 35-53.
- Yılmaz 2012 A. Yılmaz, *2005-2010 Yılları Arasında Bulunan Parion Nekropol Kandilleri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi. Erzurum 2012.